

Artikel

Demokratiske principper for samtalen og fællesskabet

Af Birthe Lund, lektor, Institut for Læring og Filosofi (HUM), Aalborg Universitet

Det er en demokratisk forventning, at man bliver taget alvorligt som individ. Der findes en række formelle demokratiske rettigheder, der giver mulighed for, at man kan påvirke og forme sin tilværelse. I et demokratisk samfund må der tages hensyn til den enkelte, men den enkeltes liv udfoldes indenfor et (samfundsmæssigt) fællesskab, og karakteren af dette fællesskab bestemmer den enkeltes udfoldelse.

En "investering" i opbygning af værdifulde fællesskaber er således både en opdragelse til demokrati samt opbygning af værdifulde, menneskelige kompetencer, så som hensyntagen og tolerance. Unge (og andre) oplever imidlertid ikke altid, at det er rimeligt at bøje sig for en flertalsafgørelse. For selv om flertallet får ret, er der også en (berettiget) forventning om, at alle skal tilgodeses, men hvordan? Svaret på dette "hvordan" i forhold til "det store nationale fællesskab" er grundlæggende politisk. En del af svaret på hvordan, peger tilbage på hvordan og ud fra hvilke betingelser vi taler med og til hinanden, når frem til afgørelser og på den baggrund træffer et oplyst valg.

Udleveret til hinanden

Nogle formelle fællesskaber er man en del af alene i kraft af, hvor man bor; det gælder det Europæiske Fællesskab (EU) og Rigsfællesskabet (Danmark, Grønland og Færøerne), hvis man bor i Danmark. Fællesskaber er defineret ved at kunne afgrænse deres medlemmer, og visse kategorier skal være opfyldt.

Vi kategoriseres på baggrund af alder og køn, der bestemmer hvornår man er henholdsvis skolebarn eller pensionist, om man tilhører det ene eller det andet køn, og om man har lige eller ulige personnumre. Vi kategoriseres i andre tilfælde på baggrund af vores sprog og sprogbrug; mono-sproglig, fler/to-sproglig. Vi tildeles forskellige samfundsmæssige privilegier på baggrund af nogle af disse kategoriseringer, så som retten til at få undervisning, gå på barselsorlov, få stemmeret etc. Nogle betingelser for at tilhøre en bestemt kategori er umiddelbart lette at afgøre. Disse omfatter de såkaldte, objektive kriterier. Men hvis man skal definere, hvad det vil sige at være dansker, eller at føle sig dansk, støder vi på andre "blødere" definitions-kriterier. Man kan opfylde en række lov kriterier for at være dansker, såsom at bo i Danmark, uden at føle sig dansk eller kunne identificere sig som dansker, afhængigt af hvordan hovedparten af danskere definerer det at være dansk. Man kan f.eks. godt føle sig dansk, selv om man ikke bor i Danmark. *National identitet* er derfor afgørende for om man føler sig som dansker. På tilsvarende vis om man føler sig som mand/kvinde, barn/gammel, og derfor kan identificere sig med de samfundsmæssige forventninger, der ligger til enhver rolle og dens udfoldelse.

Det konkrete fællesskab har således en grundlæggende betydning for, hvordan den enkelte kan udfolde sit liv og folde sig ud som individ. Grundlæggende er vi principielt udleveret til hinanden, og hver generation må lære, at vi kan "være der for hinanden" og på den måde blive medskabere af hvilke normer og værdier, der er ønskværdige i de fællesskaber vi indgår i. Men livsomstændigheder, og især alder, har betydning for

i hvor høj grad man faktisk formår at agere på måder, hvorved man også indtænker andres interesser og behov, når man udtrykker eller kæmper for at få egne behov og ønsker indfriet. Kompetent, eller hensigtsmæssig, deltagelse i et fællesskab på alle niveauer er derfor noget, der skal læres og udvikles i et samfund, og indenfor et fællesskab, der opleves som demokratisk.

I vores samfund er det et grundvilkår at kunne samarbejde med andre, og det forudsætter, at man tager højde for andres interesser og behov. Det kan kun læres gennem at gøre erfaringer med fællesskaber¹. I uddannelsessystemet vil et sådan fællesskab typisk blive etableret indenfor klassens fællesskab. I praktiken, inden for virksomhedens fællesskab. Inden for mere formelle fællesskaber vil der også være uformelle fællesskaber eller grupperinger. De forskellige fællesskaber har forskellige kulturer og forventninger til individet, og forholdet mellem individ og kultur afstemmes, når det lykkes for individet at få en plads i samfundet.

I et individualiseret samfund er det let først og fremmest at have øje for egne rettigheder og behov, og forsøge at sætte dem igennem. Det kan opleves som efterstræbelsesværdigt og være udtryk for målrettethed og engagement. Det er derfor udfordrende for mange unge, at man på én gang skal lære at arbejde selvstændigt, lære med udgangspunkt i egne forudsætninger, interesser og behov og samtidig må erkende, at man strukturelt indgår i et fællesskab, der kan komme på tværs af disse interesser. I nogle undervisningsprocesser skal elever/studerende selv søge information, definere problemer og finde løsninger. Det kan i bedste fald stimulere de studerendes interesser, engagement og fordybelse. På den måde kan de studerende opleve et demokratisk undervisningsmiljø og få direkte indflydelse på undervisningen, hvilket viser sig gennem valg af selvdefinerede opgaver og fælles valgte temaer. Denne undervisningsform kræver, at de studerende/eleverne kan og vil påtage sig et ansvar for deres egen læringsproces. Denne undervisningstilgang ligger i forlængelse af kravene på det moderne arbejdsmarked, men også af de krav, der stilles til det enkelte individ for at kunne indgå i et demokratisk samfund. Begge krav nødvendiggør, at eleverne må udvikle både selvkontrol og selv-aktivering.

En indsigt i disse forhold kan elever, som denne handelsskoleelev, også selv udtrykke:

"Det er "pædagogisk" og måske også filosofisk, da man lærer, at man ikke bare kan le ad det, som nogle gør, når klassekammeraterne giver hinanden lektier for. Man har brug for at lære at tage hensyn til hinanden, hvis samarbejdet skal gå godt. Man kan også sige, at du (læreren) viser os respekt og giver os ansvar, så vi kan vågne op og se, at vi ikke bare kan forvente, at viden kommer ind i vores hoved, uden at vi selv gør noget. Min konklusion er, at jeg tror, at man lærer meget ved selvstændig læring, bl.a. at drive sig selv, når man ser, at der, lige som i det virkelige liv, ikke står en person bag ved en og forklarer hvad man skal gøre."

Andre elever har følgende kommentarer: "Godt at arbejde i grupper, hvis vi ikke havde læst teksten, blev de andre gruppemedlemmer sure.", "Jeg kan ikke motivere mig selv.", "Svært at organisere og planlægge." og "Bedre når du er "over" os."

---

¹ I et demokratiprojekt med Nordjyske Gymnasieelever i 2013 var det slående, at de unge først og fremmest pegede på samarbejdet med egne klassekammerater og elever fra andre gymnasier som det mest udfordrende og lærerige i projektet.

Disse elevudsagn peger på det forhold, at det at lære noget, og at blive undervist, forudsætter evnen til kunne begå sig i et fælleskab. Det forudsætter kendskab til og respekt for nogle fælles spilleregler og normer, ikke mindst til hvordan en produktiv samtale og diskussion kan forme sig.

Derfor kan det også få alvorlige konsekvenser for den sociale læring at være ekskluderet fra læringsfællesskaber og attraktive fællesskaber i det hele taget. Det kan bl.a. ske, hvis eleven/den studerende ikke kan motivere sig selv, holde fokus eller i det hele taget leve op til de dominerende normer og forventninger, og dermed normerne for at være en "selv-forvaltende" elev. Hvis man ikke formår at samarbejde og bidrage til et fællesskab, er der fare for at blive ekskluderet. Der ligger derfor en stor pædagogisk opgave i at få alle med og håndtere elever/studerendes forskelligheder samt ikke mindst at kende til baggrunden for disse.

Klassefællesskabets betydning

Selvom man ikke deltager aktivt i et fælleskab (på et hold eller i en klasse) kan man uden tvivl erhverve en række kundskaber, fakta, kunnen og metoder, men man er udfordret, når det gælder udvikling af interpersonelle færdigheder, såsom samarbejdsevne og sprogbeherskelse. Når man indgår i et fælleskab kan det bidrage med en grundlæggende forståelse af, hvem man er. Gennem daglige tilbagesvar og reaktioner på ens væren i et fællesskab (som man vel at mærke tillægger betydning) erfarer man, hvad de andre forventer af en og hermed en erkendelse af egne kompetencer (eller det modsatte). Det påvirker på længere sigt også, hvad man forventer af sig selv, hvordan man oplever sig selv, osv. Manglende forventninger eller negative forventninger i et fællesskab kan resultere i en grundlæggende isolation og en usynliggørelse af individet, hvis vedkommende reagerer med tilbagetrækning. Det kan føre til dyb og selvværdsstruende ensomhed. Ikke alle elever og studerende i et klassefællesskab kæmper for at få ordet, for at blive hørt og set, og for nogle er det en stor indre kamp blot at tage ordet og udtrykke holdninger, viden eller forventninger. Det peger på, at der i klassefællesskabet må etableres en form for tryghed og "rummelighed". Selve opbygningen af dette fællesskab må "stilladseres" gennem opbygning af gensidige og gode relationer mellem underviser og elever/studerende. Det kan bl.a. ske gennem fastsatte normer for klassens dialog og samtale. Dette gælder ikke blot i de mindre klasser i folkeskolen, men op gennem hele uddannelsessystemet, hvis intentionen er at beholde flere individer indenfor fællesskabet og dermed mindske frafald, der er begrundet i sociale og ikke faglige forhold, på de enkelte uddannelser.

I et fællesskab, stort eller lille, vil man være optaget af at afkode regler og normer, og finde ud af, om "det er noget for mig" eller "kan jeg se mig selv her". At vælge uddannelse og arbejde kan derfor være tæt forbundet med identitetsdannelse og et mere grundlæggende svar på: "Hvem er jeg?" Hvilke fællesskaber passer jeg ind i? Er jeg for ung, for gammel, for kompetent etc. Og de andres "gen-svar" (lærere som elever) har stor betydning for svaret på dette. Det kan kræve en række afprøvninger og afsøgninger at finde et svar, der peger på, at "det er lige mig, det her". Derfor oplever vi, at man karakteriserer nogle unge (og det gælder både arbejdsgivere og undervisere) som værende "ustabile" og in-aktive medlemmer i forskellige fællesskaber. (På mange uddannelser kan man fx ikke tage for givet, at alle elever og studerende møder op, kommer til tiden, er forberedte etc., hvilket selvfølgelig påvirker klassens fællesskab). Normer og værdier må konstant genskabes i fællesskaber, både af undervisere og de underviste, hvilket kan føles emotionelt udmattende for alle involverede parter.

Men det kan være selve denne proces og den diskussion, der udspiller sig i forbindelse med etableringen af gruppenormer for fællesskabet, der har betydning for, hvordan man ser eller oplever det fællesskab,

man er en del af. Det er i den proces man får muligheden for at opøve demokratisk handlekompetence. Selve læreprocessen kan i sig selv opfattes som udmattende og ineffektiv: "Hvorfor skal vi diskutere, kan vi ikke bare beslutte noget nu, og tage en afstemning; eller bare lade læreren bestemme"? Men ved at undvige en sådan diskussion for ofte, eller bare lade hånd om det besluttede, "misser" vi en del af den didaktiske mulighed, der består i at udvikle en demokratisk dannelse gennem deltagelse i demokratiske processer. En dannelse, der sigter mod skabelsen af en forpligtigelse over for fælles beslutninger og, ikke mindst, accepten af, at den kan gå en imod. I en sådan proces kan det læres, at rigtighed, sandhed og værdi ikke nødvendigvis er noget, der kan tages en (flertals)afstemning om at nå frem til. Dette kræver grundlæggende, at man er villig til at lytte til hinanden og at stille sig åben over for et bedre argument.

At lære demokrati og demokratiske spilleregler kan vanskeligt adskilles fra at være demokratisk

At forholde sig til læreprocesser ud fra et dannelsesperspektiv betyder derfor at være optaget af, hvordan læring og uddannelse kan bidrage til udviklingen af "det hele menneske". Spørgsmålet er så, om udviklingen af den enkelte og dets selvaktualisering står i modsætning til værdsættelse af fælleskabet? Nogle vil stille det krav til fælleskabet, at det skal give mulighed for, at hver enkelt har mulighed for at være medskabende og medbestemmende, og det peger på, at et sådant fælleskab også må indeholde et værdifuldt grundlag for at tale sammen; såkaldte dialogbetingelser, jf. Hal Kochs bog: "Hvad er demokrati". Eksistensfilosoffen Mogens Pahuus (med reference til den tyske filosof Habermas) peger på, at man derfor må lære at skelne mellem monologisk og dialogisk tale.

Monolog	Tale til en person/nogen	
Dialog	Tale med en person	Appel, opfordring til svare Forventer at den anden svarer tilbage
Personlig samtale	Relationen i centrum	Lære hinanden at kende
Diskussionen	En duel	Forsvare forhold
Saglig samtale	Sagen i centrum Handlingskoordinerende Målorienteret	Argumenterer Afrøver standpunkter Belyse et forhold

I det første tilfælde taler man *til* en person i det andet *med* en person. De fleste uddannelses kontekster kræver, at man hovedparten af tiden taler *til* nogen, men når man tværtimod taler *med* nogen, er der en slags appel og åbenhed; man taler med henblik på, at den anden skal svare. Der er en appel eller opfordring i dette, samt en forventning om, at den anden skal tage over og give tilbage. Man skal, så at sige, "bære hinanden videre". I den saglige samtale skal man derimod nå frem til et resultat, mens det i den personlige samtale ikke nødvendigvis er sagen, der står i centrum; man vil måske blot lære hinanden bedre at kende. I den saglige samtale drøfter man noget; man taler om rådslagning eller man prøver forskellige argumenter og standpunkter af. Her vil man altså belyse en sag fra mange sider, men det handler i hovedreglen ikke om at gå hinanden imod.

En anden saglig samtale er knyttet til diskussionen, hvor man fremlægger forskellige synspunkter. Her prøver man at forsvare og afprøve rækkevidden af sine synspunkter. En diskussion er en duel, og man forsøger ofte at henvise til den objektive verden (Habermas), mens man i samtalen ofte refererer til den

sociale verden og appellen. Den personlige samtale behøver ikke kalde på bestemte meninger eller synspunkter, og den personlige samtale finder oftest sted mellem få mennesker, hvor den saglige samtale i lige så vidt omfang trives mellem et større antal af deltagere.

Den saglige samtale kan fx have som mål at koordinere handlinger og nå fælles mål – den er med til at udvikle elevens handleevne og kommunikative kompetencer. Når man her støder på forhold og udsagn, man synes er problematiske, kan man gå over til en fortolkning af "hvad der menes" med udsagn og meninger, og spørge ind til dette. Her er intentionen at opnå en form for konsensus, så man ikke føler sig *overtalt*, men snarere *overbevist*. Deltagerne må sikre sig, at man sammen nærmer sig noget der er sandt, hvis der tales om den objektive verden, eller om noget er rimeligt og retfærdigt, hvis det drejer sig om den subjektive verden; om normer og værdier. Tænkningen bag dette er, at man gennem samtalen kan nå frem til det gyldige, det fornuftige. Det kan man ikke nå på egen hånd. Den saglige samtale kan derfor afhjælpe ensidighed, skævhed og begrænsninger i individets synsvinkel, og netop det er kernen i et demokratisk samfund; man skal nå frem til det sande og det rigtige, hvilket forudsætter, at man kan sætte parentes om magten og afstå fra at bruge den ved at skabe en diskurs, der fordrer dette.

Dialog og sociale medier

En saglig dialog om et forhold behøver ikke nødvendigvis at være mundtlig; den kan også være skriftlig, såsom på de sociale medier. Det giver (principielt) mulighed for, at man kan tænke sig om, frem for at svare med det samme, i en dialog, hvilket fordrer eftertænkning.

Den saglige samtale må – som ideal – tilstræbes i undervisningen for at bidrage til en udvikling af elevernes selvstændighed (gennem begrundede antagelser), men også til (i en idealsituation) at bidrage til en søgen efter sandheden og en fælles forpligtelse på denne. Gennem en sådan saglig samtale kan man bidrage til udviklingen af elevens alsidighed og generelle dannelse.

Sandheden, hvis den kan skrives i ental, er imidlertid udfordret, og medierne er – særligt i øjeblikket - præget af såkaldte fake-news. Der er kamp om at sætte dagsorden og den rette diskurs. Brug af sprog, begreber og understøttende billedmateriale giver rig mulighed for at understøtte dannelse og befæstning af nye fællesskaber, ofte gennem en massiv retorik, der skelner mellem dem og os, det sande og det onde, mellem rigtigt og forkert.

Idet den personlige samtale tematiserer det, der rører sig i en, hvilket kan være vanskeligt at udtrykke i den mundtlige samtale, kan det – for mange - være langt lettere udtrykke sig på skrift ved hjælp af de sociale medier. Hermed kan vi også få en forklaring på, hvorfor debatten på de sociale medier ofte er mere emotionel og appellerende end saglig. Det kan opleves voldsomt for de individer, der er ofre, når saglighed og hensynet til den anden tilsidesættes eller gøres til objekt. Der lægges ikke op til en åben *samtale*, man taler *til* en person (altså i en talesprogs-form, der kunne lægges op til en samtale med et enkelt individ), men det er ofte blot et retorisk greb. Man får dermed blandet normer for en diskussion, den saglige samtale og den personlige samtale. Resultatet er, at man kommer til at diskutere på baggrund af en emotionel berørthed og glemmer måske, at man samtidig taler til et virkeligt menneske, om end man ikke kan se eller føle hendes respons. Hvis denne person oveni købet er politiker, og der også indgår hadefulde udsagn eller direkte trusler, er det til skade for den overordnede politiske debat, debatkulturen, og den, der sender beskederne, begår lovbrud.

En sådan debatkultur og samtaleform kører sideløbende med den formelle politiske debat, men den kører måske også parallelt med klassens diskussioner, mens de foregår. Eleverne kan måske forvente repressalier, hvis de ikke "retter" ind efter dominerende normer i parallel-kulturen, som bl.a. den norske tv-serie *Skam* så tydeligt viste. Heraf fremgår det, hvorledes det, der foregår i klassen, kommenteres efterfølgende i diverse fora på nettet.

Skolen har således en parallel-verden i den virtuelle verden, og den er også med til at definere, hvem der er med i et fællesskab, og hvem der står til eksklusion. Den verden tilhører den private sfære, men har stor betydning for den offentlige sfære, i skolen såvel som i resten af uddannelsessystemet, og den kan påvirke både undervisere og elever/studerende samt deres relationer.

At give kendskab til og indsigt i de demokratiske spilleregler er derfor en opgave for skolen og uddannelsessystemet, da den må forberede elever og studerende på at kunne indgå i et demokratisk fællesskab og kvalificere dette, uanset om det er i klassen eller på de sociale medier. Det kræver opøvelse i og kendskab til de dialogiske betingelser for diskussioner og den produktive samtale samt de forpligtigelser, der fødes heraf.

Forventningen er, at de også kan tages med over på de sociale medier, så man ved, hvilken type kommunikation og dialog man deltager i, og hvad der er målet med denne talehandling og dets udsagn. Altså, at man i det store hele tydeligt kan læse om det et forsøg på at overtale, at bevise, at true, at forføre, at belyse, at provokere, eller blot at lave sjov.